

Folkefortelling i Ruija

et hefte til bruk i skolen

Kvenuka 2004

Vadsø museum - Ruija kvenmuseum

**i samarbeid med
Finnmark fylkesbibliotek**

Tekst og redigering: Rønnaug Ryssdal, Finnmark fylkesbibliotek
Oversettelse av Johan Beronkas eventyrtekster: Tellervo Laine, Norsk-finsk info- og språksenter
Foto: Sonja Siltala, Finnmark fylkesbibliotek

Vadsø museum-Ruija kvenmuseum ønsker å takke

- Finnmark fylkeskommune og Den kulturelle skolesekken
- Utdanningsavdelinga hos Fylkesmannen i Finnmark
- Kommunal- og regionaldepartementet
- Finnmark fylkesbibliotek

Hftet er blitt til ved hjelp av midler fra Kommunal- og regionaldepartementet.

Folkefortelling i Ruija

Innledning

Dette heftet er lagd til Kvenuka 2004. "Folkefortelling" er tema for seksåringer i førskolen, førsteklassinger i grunnskolen, elever i første klasse på videregående skole, og elever med finsk som andrespråk. Heftet er ment som en introduksjon for lærere, men kan også leses av elever på videregående skole og andre interesserte.

Vi velger å bruke "folkefortelling" som en merkelapp på folkelig tradisjonsstoff som eventyr, sagn, gåter osv. "Folkedikting" er nok mer vanlig, og forskere vil kanskje bruke ordet "folklore". Men vi tenker oss at "folkefortelling" kan signalisere at det omfatter mer enn det som fins i bøker fra gamle dager, det inkluderer også nye og kanskje litt annerledes fortellinger som fortelles av folk i vår egen tid.

Heftet er tredelt. Første del er en oversikt over folkefortellingenes historie og geografi. Andre del beskriver ulike typer fortellertradisjon, og siste del inneholder eksempler på de forskjellige typene. Tips til videre lesing fins fortløpende i teksten.

Det er ikke utarbeida egne arbeidsoppgaver til heftet. Men det er mange muligheter for egenaktiviteter knytta til temaet "fortelling". Vi nevner noen som kan være aktuelle for flere aldersgrupper:

- Fortelle sanne og usanne fortellinger
- Dramatisere eventyr
- Illustrere sagn og fortellinger
- Lage intervju
- Lage internettversjon av fortellinger

Vi håper at lærere og elever får kunnskap og utbytte av heftet! Kanskje kan dere bidra med svar på spørsmålet om det fins noe som er typisk for fortellerkunsten i dagens Ruija?

Folkefortellingenes historie og geografi

Hvor kommer fortellingene fra?

Folkefortellinger fins i alle kulturer, og vi må gå ut fra at de har eksistert så lenge mennesker har hatt språk å kommunisere med. Skreller en av det ytre laget, vil en se at mange motiver går igjen i fortellinger fra geografisk spredte områder i hele verden, mens andre motiver kan være avgrensa til bestemte regioner. Når motivlikhet fins, mener noen at det må skyldes en felles arv av ubevisste symboler og forestillinger (arketyper). Andre forklarer det med reiser, flyttinger og handel mellom land og verdensdeler.

Nordkalottens historie er prega av at folkegrupper med forskjellig språk og kultur har vandra og flytta. De som kom fra Finland og Nord-Sverige brakte med seg fortellinger som etter hvert kunne ta opp i seg elementer fra norsk og samisk tradisjon og leve videre i Ruija, litt forandra. Et eksempel på det er at draugen og andre vesener fra sjø og saltvann kunne komme inn i kvenenes sagn, mens de var fraværende i tilsvarende finske sagn. Påvirkningen mellom kulturene var gjensidig, og de ulike folkegruppene fortellinger ble til en viss grad felleseie, på samme måte som språk kunne bli det.

Hvordan ble fortellingene brukt?

Muntlig fortelling var viktig for å gi kunnskapen om fortida videre til neste generasjon. Fortellingene formidla en felles livsopfatning basert på kjennskap til religion, skikker, folketro, holdninger og årsakssammenhenger. Dette virka med til å bygge opp under en felles identitetsfølelse.

Det var rom for og bruk for fortellingene på mange områder i livet. Hverdagene var lange og slitsomme, med lite fritid, og små og store måtte hjelpe til. I ensformig og

stillesittende arbeid kunne det friske opp å høre et artig eventyr underveis. I hardt utarbeid kunne kortformer som ordtak og gåter gjøre samme nytte. Ble folk eller husdyr syke, eller uvær og fare trua, kunne en si fram formler eller bønner som en hadde fått overlevert til det bruk. Høytider og festlige lag var gode anledninger til å få høre nye og gamle historier.

Barn og fortellinger hører sammen! Voksne har til alle tider fortalt til barn for å underholde, avlede, trøste, formane og undervise. Ikke minst fins det mye tradisjonsstoff som kan brukes for å få barn til å sove. Men barna er sjøl gode fortellere. De er både tradisjonsbærere og nyskapere, og forteller gjerne eventyr, gåter og vitser for hverandre.

Hvem samla fortellingene?

Romantikken oppstod som åndsretning i Europa på 1700-tallet. Den dyrka det ekte og opprinnelige i livet på landsbygda. Ideologer og politikere grep fatt i de nye tankene og gjorde dem til en del av verdigrunlaget i bevegelsen som førte til etablering av nasjonalstater. Fortellingene fra folkedypet kunne brukes til å bygge opp under den nasjonale selvfølelsen, og det ble viktig å bevare dem for ettertida. I Norge førte det til en systematisk innsamling av tradisjonsmateriale på 1800-tallet.

Men det tok tid før noen begynte å interessere seg for å samle og skrive ned kvenenes fortellinger. Ennå rundt år 1900 lå Nord-Norge langt unna de nasjonale myndigheter og læresetene i sør, og mange norske forskere og samlere hadde bare vage kunnskaper om den språklig og etnisk sammensatte befolkninga i nord.

Det politiske klimaet utover 1900-tallet oppmuntra ikke til å bevare finskspråklig tradisjonsmateriale. Den norske staten ønska å tone ned det finske og gi kvenene en mest mulig norsk identitet. I 1936 ble

retten til å ha finsk som hjelpespråk i skolen tatt bort. Få beherska finsk skriftspråk, og talespråket var på vikende front blant de yngre. Fortellingene levde nok videre i Ruija, men mista kanskje noe status i forhold til fortellinger som en kunne lese i bøker.

Finske **Samuli Paulaharju** (1875-1944) var den første som gjorde et omfattende innsamlingsarbeid på kvenenes liv og kultur. Han var lærer i Uleåborg, og brukte feriene til reiser på Nordkalotten, blant anna til Finnmark og Troms. På oppdrag fra Museiverket i Helsingfors samla han materiale gjennom intervjuer og observasjoner, både ved å skrive, tegne og fotografere. Han gav ut flere bøker, som også inneholder sagn, ordtak, rim og regler. Notater, bilder og dagbøker fra reisene fins i arkiv i Finland, delvis også i kopi ved Universitetet i Tromsø.

Samuli Paulaharju. Finnmarkens folk. Uddevalla : Rabén & Sjögren, 1973

Samuli Paulaharju. På Finnmarkens yttersta öar. Luleå : Tornedalica, 1982

Just Qvigstad (1853-1957) er mest kjent som forsker på samisk språk. Han gav ut et firebindsverk med 675 samiske eventyr fra Nordland, Troms og Finnmark. Men han har også gitt ut en samling finske eventyr og sagn fra Nord-Troms, med tekst på finsk og norsk.

Just Qvigstad. Finske fortællinger fra Kvæningen og Nord-Reisa. Tromsø, 1925.

Johan Beronka (1885-1960) var født i Vadsø av finske foreldre, og ble prest og seinere prost i Varanger. Men han ble også en spesialist på finsk og samisk språk, og publiserte forskningsarbeider over det finske talespråket i Vadsø og Porsanger. Her tok han med eventyr som språkprøver.

Johan Beronka: Syntaktiske iakttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger. Kristiania, 1922

Tradisjonsbærer: Larin Paraske (1833-1904), finsk runesanger fra Ingermanland
©Museiverket, Helsingfors

Tradisjonsbærer: Lea Hansen, Vadsø, f. 1995
Foto: Sonja Siltala

Innsamling og forskning i nåtida

Særlig fra 1970 har innsamling og forskning på kvenkultur fått gjennomslag, både i fagmiljøer og blant lokalhistorikere og andre interesserte.

Verdifullt tradisjonsmateriale er samla inn til Kvenarkivet ved Tromsø museum, og folkefortelling er et tema når nordiske forskere møtes. Noen er spesielt opptatt av å lete etter den etnotypiske fortellingen

som bærer i seg den historiske bakgrunnen og verdiene til en samfunnsminoritet. De interesserer seg også for hvilke faktorer som gjør at fortellinger blir forstått og huska, slik at de kan fortelles videre.

Flere enkeltpersoner og organisasjoner har gitt ut bøker og antologier der kvenenes fortellinger er med. Finsk som andrespråk i grunnskolen har ført til at det blir publisert tradisjonsstoff tilrettelagt for undervisning.

Avhandlinger:

Lassi Saessalo. Kveenit. Helsinki : Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1996. (Sammendrag på norsk)
Kaisa Maliniemi Lindbach. Kvenlitteratur i nord. Tromsø, 2001. – Kortversjon på internett:
www.fm.fylkesbibliotek.no/fm/finsk/kven.htm

Antologier og læremidler:

Olav Beddari. Niin saapi sanoa : pieni ruijansuomalainen lukukirja. Skoledirektøren i Finnmark, 1987.
Ei hiva tötta : ei samling kventekstar ved Reidun Mellem. Tromsø : Norske kveners forbund, 1994
Piu pau paukkuu : kvenske rim og regler / redigert av Agnes Eriksen. Porsanger kommune, 2003
Læringssenteret/Statens utdanningskontor i Troms og Finnmark. Nettbaserte læremidler for finsk som andrespråk:
<http://skolenettet.ls.no/finsk/>

Fortellertradisjon i Finland

Fortellertradisjonen i Finland er et naturlig bakteppe for folkefortellingene i Ruija, og vi kommer ikke utenom **Elias Lönnrot** (1802-1884). På 11 reiser i årene 1828 til 1844 samla han inn et stort antall runesanger ("runo" = dikt). Runesangene fungerte som brukspoesi i dagliglivet. De inneholder besvergelses, ordtak, myter, gåter, eventyr og voggeviser. Lönnrot valgte ut og redigerte sangene og gav dem ut i diktverket "Kalevala" i 1849, som er blitt Finlands nasjonalepos. Det handler om verdens skapelse, stammekamper, naturkrefter og trolldom, sterke kvinner og menn, frierferd og bryllup, humor og drama, fødsel og død. Innholdet bygger hovedsakelig på kilder fra Sørøst-Finland, men det er verd å merke seg at Lönnrot

også reiste til Kolahalvøya og det nordlige Lappland, via Karasjok og Sør-Varanger.

Forskeren **Reidar Bakke** har funnet eksempler på runesanger som synges i Varanger i vår tid. Det er også samlet runesanger på Finnskogen i Hedmark fylke.

Hanna Valtasaari. Kalevala och de finska folksångernas värld. Stockholm : Pandemos, 1985
Reidar Bakke. Kalevala og runosangstradisjoner. (I: Varanger årbok, 2003)

Sinikka Langeland. Karhun emuu : runesanger fra Finnskogen. Oslo : Aschehoug, 2001

Kalevala i norsk oversettelse:

Kalevala / i attdikning ved Albert Lange Fliflet. Oslo : Aschehoug, 1967

Wärnhjelm, Eli Margareta. Kalevala : fortalt for barn. Oslo : Antropos, 1999

Eero Salmelainen (1833-1867) var den første som gav ut finske eventyr i bokform. Firebindssamlinga "Suomen kansan satuja ja tarinoita" (1852-1866) inneholder eventyr fra det østfinske dialektområdet. De utspiller seg i karelsk miljø, og er av litt forskjellig karakter: noen er moralistiske, andre humoristiske, og mange handler om forvandling og omskaping. Naturen har sjel, og dyr er ofte hovedpersoner.

Forskjellige typer folkefortellinger

I dette heftet deler vi folkefortellingene i fire typer:

- Eventyr
- Sagn
- Ordtak, gåter, vitser, regler
- Livshistorier

Felles for de tre første er at vi ikke vet hvem som har lagd historiene eller fortalt dem for første gang. "Livshistorier" er annerledes: De er fortalt av navngitte personer, og handler om disse personenes eget liv.

Eventyr

"Eventyr" kommer av det greske ordet "adventura", som betyr hendelse. Det blir brukt som betegnelse på en type oppdikta, "usanne" fortellinger som fins over hele verden. De gir seg ikke ut for å være realistiske og informerer ikke om fakta, men har andre formål: De skal belære (dvs. si noe klokt om hvordan verden og livet er, og hvordan det er fornuftig å oppføre seg), eller underholde, eller begge deler.

Eventyrene kan inndeles i forskjellige typer, som

- Dyreeventyr: Dyr med menneskelige egenskaper har hovedrollen
- Legendeeventyr: Vårherre, bibelske personer og helgener opptrer sammen med vanlige mennesker
- Humoristiske eventyr

Eventyr om reven, ulven, bjørnen og andre dyr er svært vanlige på Nordkalotten. I Finland opptrer de i skogen, i Ruija kan de være på fjellet eller vidda. Legendeeventyr har en moralsk slutt der de som oppfører seg dumt settes på plass. De humoristiske eventyrene kan ha satire som går ut over øvrighetspersoner, eller de kan gjøre narr av enfoldige mennesker (i Finland fins eventyr om "Hölmöläiset", en slags molboer). Vanlig i mange eventyr er at helten eller hovedpersonen blir testa i ulike prøver, før han får belønning til slutt.

Eventyr fra Ruija:

Johan Beronka. Hukka ja kettu. Noitatarina. Varis ja harakka. (I: Syntaktiske iakttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger)
Just Qvigstad. Finske fortellinger fra Kvæningen og Nord-Reisa

Eventyr fra Finland:

Finske eventyr / redigert og oversatt av Turid Farbregd. Oslo : Samlaget, 1974
Eero Salmelainen. Finska folksagor. Stockholm : Klassikerförlaget, 1993
Eija Timonen. Tre finske eventyr om forsvunne skatter. Oslo : Bonnier Carlsen, 1996 (Billedbok)

Bjørnen og reven.

Tegna av Jaakko Liukkonen, til billedboka Suomen kansan karhusatuja. Helsinki : Käyttökuvä, 1979

Sagn

Et sagn forteller om noe som virkelig skal ha skjedd. Det har gjerne opplysninger om personer som deltok, og angir tidspunkt og omstendigheter rundt hendelsen. Formen er altså mer dokumentarisk enn eventyret. Overnaturlige vesener medvirker ofte, i Ruija kan det være draugen, havfruer, varulv, underjordiske eller spøkelseser. En kjent figur, sannsynligvis av finsk opphav, er Smørkatta. Den drar velstand til eller fra huset, avhengig av hvor godt stell den får. Sagn om nedgravde skatter er vanlige både i norsk, finsk og samisk tradisjon!

Mange sagn handler om folk som kan se inn i framtida, eller har evner til å påvirke naturkreftene. Opphavssagn forklarer hvordan naturfenomener har oppstått, f.eks. hvorfor Pasvikelva er så brei, og hva som skjedde da risen falt i Varangerfjorden en gang han skulle fiske kval.

Målt ut fra antall opptegetninger fins det flere sagn enn eventyr i Ruija, og det fortelles stadig nye! Sagnene – med element av sannhet – gjør nok større inntrykk på voksne folk enn eventyr, som har så mange overdrivelser at alle skjønner at det er fri

fantasi. Kanskje kan en si at behovet for sagn produserer nye sagn.

Vandrehistorier er en form for sagn som har et særlig grep på folk i vår tid. De sprer seg på kort tid, og handler gjerne om groteske tildragelser i hverdagen (rottekjøtt i pizzaen), eller om spøkelseser. Innholdet er likt, men knyttes til lokale navn og steder. Historien om haikeren er velkjent i Nord-Norge: En ung mann (soldat?) haiker i veikanten. Sjøføren tar ham på, han sitter i baksetet, om en stund er han forsvunnet. Variant: Haikeren er i baksetet uten at sjøføren har stansa og tatt ham inn i bilen.

Sagn fra Ruija:

Bøker av Richard Bergh, m.a.: Tro og trolldom.

Oslo : Universitetsforlaget, 1968.

Just Qvigstad. Finske fortællinger fra Kvænangen og Nord-Reisa. Tromsø, 1925

Hodeløse menn og ihjelfrosne haikere : levende sagntradisjon fra Nord-Norge / Ann Sylvi Larsen og Roald Larsen, red. Høgskolen i Tromsø, 2002

Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon. Stabekk : Vett og viten, 1995

Risesagn frå Varangerfjord. (I: Varanger årbok, 1985)

Ordtak. Gåter. Vitser. Regler

Dette er fortellinger i kortform, som har nettopp det til felles at de uttrykker et innhold på en kortfatta, slagferdig og poengtert måte. Ordtak er først og fremst forbeholdt voksne brukere, vitser er gangbart i alle aldersgrupper, mens gåter, regler og ellinger er barnas spesialområde.

Et ordtak består av én setning som uttrykker livsvisdom og erfaring. Ordtaket kan være forma som et sitat, det skal ofte tolkes i overført betydning, og det kan gå på rim.

Gåter skal gjettes! De handler ofte om hverdagslige gjenstander. I gåten blir den konkrete tingen beskrevet ved hjelp av egenskaper den har, men omskrevet og abstrahert. Løsningen kan ligge i bestemte ord eller bokstaver i teksten. Gåter kan også handle om vær og naturfenomener.

En vits er en kort historie med et overraskende, humoristisk poeng til slutt. Vitsen kan være forma som spørsmål og svar, og nærmer seg da en gåte.

En regle er et dikt der ordspill og lyden av ordene er viktigere enn innholdet. Noen regler inneholder nyttig lærdom, f.eks. rekkefølgen av tall og ukedager. Regler brukes av voksne for å underholde og blidgjøre barn, og barn bruker dem for å underholde hverandre. Ellinger er regler som brukes for å bestemme ”tur” eller rekkefølge i lek.

Ordtak, gåter, vitsen og regler fra Ruija:
Olav Beddari. Niin saapi sanoa
Piu pau paukkuu : kvenske rim og regler / redigert av Agnes Eriksen
Nettbaserte læremidler for finsk som andrespråk: <http://skolenettet.ls.no/finsk/>

Livshistorier

Livshistorier er individuelle fortellinger, fortalt av enkeltpersoner. Det kan være minner om hendelser og begivenheter, eller mer sammenhengende beskrivelser av hvordan livet har vært. Fortellingene kan formidles gjennom spørsmål og svar i et intervju, eller personen tar initiativet til å fortelle sjøl. Fortellingene kan skrives ned, de kan arkiveres i offentlige arkiv eller hjemme, og de kan utgis i bokform.

Det fins bevart mange livshistorier om kvener. Kvenarkivet i Tromsø har et stort intervjumateriale. I bøker av Samuli Paulaharju og Hans Kr. Eriksen skildres navngitte personer som forfatterne har møtt. Lokalhistoriske hefter og årbøker har også svært ofte artikler om enkeltpersoners livsminner.

Noen fortellinger går i arv gjennom flere generasjoner! Det kan f.eks. være beretningen om en stamfar som kom vandrende fra Finland. Etter som tida går, kan noen detaljer viskes ut og andre legges til, og fortellingen kan bli mer lik et sagn.

For 100-200 år siden var muntlig fortalte livshistorier en av de viktigste kildene til kunnskap om fortida og slekta. Sjøl om vår tid flommer over av bøker, media og informasjon, kan vi likevel ha glede og nytte av andre menneskers fortellinger. De er unike, fordi de formidler ett bestemt menneskes verdensbilde, erfaringer, tanker og meninger. Og naturligvis inneholder de også mye kunnskap.

Barn og unges fortellinger er også viktige og interessante. Det er derfor aldri for tidlig å begynne å fortelle!

Livshistorier og minner fra Ruija:
Olav Beddari. Fra vår grense mot Finland og Russland : historie, minner og meninger. Pasvik, 2002
Hans Kr. Eriksen. Vandrere i grenseland. Oslo : Tiden, 1973
Samuli Paulaharju. Finnmarkens folk. På Finnmarkens yttersta öar
Gunnar Stålsett. Julens budskap. Oslo : Gyldendal, 2003. (Kapittel om julefeiring i Repvåg)
Carina Wolff-Brandt. Strandsatta : kvinnoöden från Finska viken till Ishavet. Helsingfors : Vingpenan, 2001. (Kapittel om Minda Linangi, Bugøynes)
Barn i Varanger (Varanger årbok, 1993)
Kvinner i Varanger (Varanger årbok, 2002)

Hilma Bauna, f. 1920 i Bugøynes, forteller om sitt liv.

Foto: Sonja Siltala

Eventyr

Ulven og reven

Før i tiden hadde ulven en gang drept en rein på fjellet; han spiste det han orket av reinen, og lot resten ligge igjen der. Så trasket han rundt i godt humør og lette etter et godt sovested, hvor det kunne høve seg å sove med magen full av kjøtt. Ja, han lette og lette, men fant ikke noe behagelig sted; han begynte alt å kjenne seg litt sulten også; da kom han på at han jo har mat igjen på det forrige stedet, og dro av gårde for å hente den. Men der var det ingenting igjen; det var bare en rev som sto et lite stykke unna og spiste på et fleskestykke; reven hadde funnet ulvens niste og spiste på den.

Ulven spør at "hva er det du spiser, min bror?" Reven svarte at han spiser på en fleskebit. "Hvor fant du så den?" spør ulven. "Tja, det ligger en hest der borte; jeg rev et stykke av bogen på den; men den likte det ikke og reiste seg straks og la seg på den andre siden, da jeg hadde snappet en bit av bogen på den". Den stakkars ulven var allerede sulten siden han hadde mistet nisten sin, og han tenkte at "skal nå jeg også stikke bort og snappe en bit av hestebogen?" Rev-kjeltringen sier fornøyd at "bare gå du".

Ulven sniker seg bort til hesten og setter tennene i hestens bog. Hesten spratt opp og reven tripper etter og er så fornøyd. Hesten satte i galopp og den stakkars ulven rakk ikke å få tennene sine løs, men måtte henge etter. Reven løper ved siden av ulven og ser så listig og fornøyd ut, selv om den later som den syns synd i ulven: "Hvor går veien nå, min bror?" "Jeg vet ikke selv hvor jeg blir ført", svarte ulven, "men jeg teller stjerner med øynene og trækker furuer med beina."

Hukka ja kettu / Johan Beronka, 1922.
Kommentarutgave ved Vappu Pyykkö. Alta : HiF,
2003. Oversettelse: Tellervo Laine

Kråka og skjæra

Kråka og skjæra var før i tiden naboer. Kråka besøkte alltid naboen sin av og til. Skjæra hadde reir i en stor furu, og i reiret hadde hun mange unger.

Da reven fikk vite at skjæra hadde reir i treet, spekulerte han på å få tak i skjæreungene. Til slutt kom han på en lur måte som han kunne få tak i dem på. Reven gikk bort til det treet hvor skjæra holdt hus, ser på treet, måler omkretsen av stammen og funderer på litt av hvert. Skjæra så dette og spør reven: "Hvorfor ser du sånn på dette treet?" Reven sa: "Jeg tenker å hugge det ned og bruke det til å lage ski av." Skjæra ble redd for at reven virkelig hugger treet og feller det ned, og hun begynner å trygle om at reven ikke hugger dette treet, slik at huset hennes ikke blir ødelagt.

Reven gikk da og så på andre trær, men kom tilbake og sa at det er dette treet han skal hugge. Skjæra ba igjen at "ikke hugg dette treet ennå". Reven sa at han ikke hugger treet, hvis hun kaster en unge til ham. Skjæra tenkte at det er bedre å kaste en unge ut av reiret enn at hele huset blir ødelagt, og da reven fikk ungen, gikk han i skogen og spiste den og sov en god stund.

Da han ble sulten igjen, gikk reven på ny og truet med å hugge ned treet, og skjæra måtte kaste en unge til, og på den samme måten lurte reven henne til å kaste også en tredje unge.

Kråka kom på besøk til huset til sin nabo skjæra og så at hun hadde mistet mange unger, og spør skjæra om "hvor har du gjort av ungene". Så måtte skjæra fortelle hvordan det hadde gått med ungene. Kråka sa da til skjæra at "å min nabo, du er gal når du lar reven lure deg. Hvis han kommer flere ganger for å lure til seg en unge, så si til han: vis meg først øksa du skal hugge treet ned med!"

Ikke så lenge etter dette kommer reven tilbake, kvikk og listig, og igjen skal han hugge ned treet. Men skjæra ropte muntert at ”vis øksa!” Da ble reven i dårlig humør, til og med sint, og sa at han nok gjetter hvem som har vært her og sladret. Slik måtte reven gå bannende til skogen med tom mage, ikke fikk han sove mer heller, og gikk rundt der hele den lange natta.

Men så kom han tilfeldigvis over kråka som sov på et brattheng; reven smyger dit og snapper kråka og sier: ”Nå er du mindre, kjerring, du går ikke og sladrer uten å betale for det”, og truet med å drepe den; men kråka sa at det tross alt var en vakker død, når hun skulle få dø den samme døden som andre levende vesener; og så sa hun enda at hvis han kaster henne ned fra bratthenget, da kommer hun til å dø en skrekkelig død.

Reven begynte også å tenke at ”det er best å kaste henne ned fra bratthenget”, og så kastet han henne ned fra bratthenget. Kråka begynte å fly og hadde ingen nød og ropte høyt at det nok ikke er min skyld at skjæra har lurt deg!

Og da gikk jeg min vei.

Varis ja harakka / Johan Beronka, 1922.
Kommentarutgave ved Vappu Pyykkö. Alta: HiF, 2003. Oversettelse: Tellervo Laine

Fortellersted ved elva. Pasvik, 21.2. 2004
Foto: Sonja Siltala

Sagn

Hvorfor Pasvikelva er så brei

På den russiske side av Pasvikelven finnes glissent her og der en ensom gran. Vi spurte en finne, hvorfor det var så, at granene vokste så glissent. Han svarte: Jeg vet ikke visst, hvorfor det er blitt så. Men avdøde Lars Olsen, som var en meget tenksom mann, fortalte: ”Da Gud vandret her og sådde trær, forbød han å så noen gran mellom Imandra og Pasvikelven. Men djevelen, som hørte dette, trodde at han kunne ødelegge hele Guds verk, fikk seg granfrø og sådde dem her imellom, hvilket Gud hadde forbudt. Da tiden gikk, vokste både furuer og graner, og ingen av dem var i veien for de andre.

Da djevelen så dette, at hans arbeid var spilt, ble han sint og tenkte på å sette hele denne strekning under vann. Derfor begynte han å grave et løp for Pasvikelven over land, og på noen steder bygget han demninger. Men heller ikke dette hjalp; hele hans arbeid ble spilt. Vannet rant tilbake, og demningene ble til stryk; fra den tid av er elven på noen steder blitt så bred. Guds tresåing kunne djevelen ikke ødelegge; men elven kunne han nok skade, så at han gjorde det vanskeligere å bo her.

Fra: Just Qvigstad. Finske fortællinger fra Kvæningen og Nord-Reisa

En nedgravd skatt

Ollin-Anna samlet seg rikdommer. Og hun vevde et teppe, det som på finsk kalles ranginen. Det var tyve meter langt. En dag da hun var gammel, og mannen hennes for lengst var død, tok hun rikdommene sine og teppet og gikk inn i skogen og gravde det ned. Så døde hun til slutt barnløs, og gården forfalt. Nu er der altså bare tuftene igjen. Folk har lett etter rikdommene hennes, men har aldri funnet dem.

Fra: Richard Bergh. Tro og trolldom

Om havfruen

I gamle dager da de rodde fiske ute ved kysten, kom tre karer roende i båt over Magerøysundet. De skulle utpå og fiske.

Mens de rodde der – det var stille og pent vær – så de en havfrue komme opp ved båten. Der ble hun svømmende ved siden av dem.

Så sa den ene karen: ”Skal æ slå til ho?”
”Nei,” sa de andre, ”det skal du vel ikke. Ho kan vel svømme der.”

Men han brydde seg ikke om hva de sa, men slo til henne med åren. Da dukket havfruen og forsvant.

Så rodde de videre. Men da de var kommet helt til Kinnarodden, begynte det å blåse. Så dukket havfruen opp igjen, og da ropte hun: ”Ro bare, for nu begynner det å blåse! Men en av dokker skal bli igjen!”

Så ble det uvær. To berget seg, men han som hadde slått til havfruen, mistet livet.

Fra: Richard Bergh. Tro og trolldom

Fuglen og smørkjerna

På en storgård i Finland skulle engang husbonden og kona hans kjøre til kirke. Tjenestejenta som hadde overoppsynet med arbeidet på gården, skulle samme søndag kjerne smør.

Lørdagskvelden startet husbonden og kona. Men før de forlot gården, tok kona en tjærebøtte. Med den i handa gikk hun tre ganger rundt gården med sola. Så sa hun til tjenestejenta at når hun neste dag skulle kjerne smør, så måtte hun se opp for en liten fugl. Hvis fuglen kom og satte seg på kanten av kjerna, måtte hun ikke gjøre den noe, men bare la den bli sittende. Så dro de til kirke. Det var lang vei dit.

Neste dag da tjenestejenta kjernet, kom fuglen og satte seg på kanten av kjerna. Da ble jenta sint og slo til den så den brakk benet.

I kirken satt husbonden og kona. Plutselig gikk foten hennes av og hun ropte: ”Det e nokka galt hjemme!” Hun ble båret ut, og de kjørte henne hjem.

Fra: Richard Bergh. Tro og trolldom

En moderne spøkeshistorie: Mannen i mørket

Store deler av Vadsø ble brent under 2. verdenskrig og gjenoppbygd etterpå. Nye veier ble anlagt hvor det tidligere hadde vært hus og gårder.

Da jeg var 7-8 år gammel skjedde det noe merkelig som jeg har tenkt mye på siden. Jeg kom gående langs veien en mørk høstkveld. Hendelsen fant sted i krysset ved siden av kirka, hvor det finske innvandrermonumentet ligger på den ene siden og fylkeshuset på den andre.

Langs veikanten var det lite lys. Plutselig oppdaget jeg en åpen luke foran meg i krysset. En skikkelse var på vei ned i den. Det var en mann, han hadde på seg svart frakk og hatt. Mannen spurte om jeg ville bli med ned. Jeg fikk panikk og la på sprang hjemover. Heldigvis var jeg ikke langt hjemmefra.

Dagen etter da jeg gikk den samme strekningen, var det ingen luke der. Det har det heller aldri vært siden.

Fortalt av jente fra Vadsø, f. 1977. I: Hodeløse menn og ihjelfrosne haikere

Ordtak

Helppo se on syönnyttä syöttää /
Det er lett å mate den som har spist

Joka väärin kuulee, se väärin vastaa /
Den som hører feil, svarer feil

Aamusta se päivä on pittin /
Om morgenen er dagen på sitt lengste

Lisänä se on rikkaki rokassa /
Selv et rusk er et tillegg til ertesuppa

Suolanen ja sakia on köyhän mielestä
makia / Salt og tjuktflytende mat er søtt for
den fattige

Nukkuja unen näkkee, kalastaja kalan /
Det er den som sover som ser drømmen, og
den som fisker som ser fisken

Fra: Olav Beddari. Niin saapi sanoa
Oversettelse: Tellervo Laine

Gåte

Hakkaa, hakkaa lakkaamatta
Ja ei yhthään lastuu saa. – Mikä se oon?

Hakker, hakker uten stans
Og får ikke ei flis. – Hva er det?

(Kello=Ei klokke)

Regler

Om regn

Täpäpä sattaa,
huomena sattaa,
tullee monta sattaa.

I dag regner det, i morgen regner det, det
blir mange hundre.
(Ordsspill: sataa=å regne, sata=hundre)

Missä voi? / Hvor er smøret?

Missä voi? - Hiiri söi.
Missä hiiri? - Aitan alla.
Missä aitta? - Vieris jokheen.
Missä joki? - Härkä joi.
Missä härkä? - Tauti tappoi.
Missä tauti? - Taivhaassa.

Hvor er smøret? – Musa spiste det.
Hvor er musa? – Under stabburet.
Hvor er stabburet? – Trillet i elva.
Hvor er elva? – Oksen drakk den.
Hvor er oksen? – En sykdom drepte den.
Hvor er sykdommen? – I himmelen.

Elling

Anikken fanikken finken fanken
her er marti härkä lähti
kinna kalka puohta snuorra
Ohoi!

Fra: Piu pau paukkuu. Gjengitt med tillatelse fra
Porsanger kommune, Oppvekstavdelinga.

Varis / Kråka

Varis istui aidan päällä
Luki niitä näitä naulanpäitä:
Joita piti olla visi toista kummentä!

Kråka sitter på stabburet og teller spikrene.
Utav dem er det femten tiere!

Fortalt og fritt oversatt til norsk av Eline
Wartiainen, Neiden, Sør-Varanger, 30.1.2004.
Skrevet ned av Annemarie Kjeldsø.

Vits

Miksi kukko laulaa silmät ummessa?
-Se osaa läksynsä ulkoa.

Hvorfor synger hanen med øynene lukka?
- Den kan lekse si utenat.

Fra: <http://skolenettet.ls.no/finsk/>

Livshistorier

Minner fra Saltjern skole

Mitt første skoleår var 1953-54. Jeg gikk et halvt år på den gamle skolen, og begynte på nyskolen etter jul, altså i januar 1954. Nyskolen var en gulmalt murbygning, med to store klasserom, en stor gang og store vinduer. Det ble bygd lignende skoler i Ekkerøy og Skallelv omtrent samtidig.

... På gamleskolen spøkte det selvfølgelig. Jeg gikk jo bare et halvt år der og rakk ikke å oppleve noe særlig, men de eldre elevene fortalte om noen som gikk på loftet, at usynlige hender spilte på orgelet. Jeg husker gangen på gamleskolen – det var åpent inn på mørkeloftet, det var nifst, og sto et kaldt gufs derfra, selvfølgelig spøkte det. Det var ett klasserom, og jeg husker første skoledagen. Mest fordi det satt en lyshåra fremmed gutt der, golnesværing, vi begynte i første klasse begge to. Læreren spurte oss når vi var født, og Bjørn smilte sjenert og strålende, og sa ”i dag”.

... Lærerne i Saltjern var ny så å si hvert år. ... En ny ung mann eller dame, vi var like spent hvert år. ”E læreren kommet?” De fleste var sørfra, fremmede dialekter i bygda. Tro hvordan de hadde det. De hadde hybel på skolen, et lite rom. Bodde alene der på skolemyra, det var ikke så mange jevnaldrende å omgås. Utedo og vann i bøtter ute i gangen. Pedellen gjennom alle år, ho Ragna, dro vann til skolen hele året. Noen av lærerne brukte den gamle lærerboligen. Blant andre den læreren jeg hadde i 5. klasse – han hadde kjæreste som kom på besøk fra byen, en nydelig dame, ho hadde skinnende kvite skaller og var så forelska i den flotte læreren våres. Han var fra Moss, Roy Løken het han.

Fortalt av Ester Niemi Ryrstrøm, f. 1947
(Utdrag fra artikkel i Varanger årbok, 1999)

Draugen i Austervågen

Vi opplevde mangt rart i min fødeby Vardø. Noe jeg kan huske godt var draugen som opererte i Austervågen. Han var en fæling, men han var heller ikke å forakte, for den lettet våre fedre fra å hente oss hjem i rett tid om kvelden. Særlig når det ulte og brølte av bråttene på Gullringneset eller fluene ved Stegelneset. Da var vi snare å pelle oss hjem, og ei salmebok eller katekisme ble lagt under hodeputa, når vi la oss. Men om morgenen, når vi sto opp og gikk på skolen, så vi kuppelstein og tang langt opp på gata. Da skjønnte vi at draugen hadde rast i sitt forferdeligste sinn på grunn av salmeboka og katekismen i senga vår. De bøkene var vår trygghet mot at draugen og alt annet trolldom turde gjøre oss noe.

Fortalt av Hans Ronthi, f. 1905
(Utdrag fra artikkel i Varanger årbok, 1987)

Om bureising i Luftjokdalen

... Vi var 4 fra stedet som begynte her oppe omtrent samtidig. Det var Ole Isak Gaski, Hans Kristian Andersen, Leif Sørum og Håkon Ellila. Da vi begynte var nydyrkingsbidraget 40 % av fullt bidrag på kr 250.- på dekar.

Høsten 1934 flyttet jeg til dalen. Gamme hadde jeg bygd tidligere. Etter et halvt år fikk jeg hest og drev for det meste med pløying. De fleste hadde 2-3 kuer. Enkelte hadde flere. Melka brukte de hjemme. Sauene blev melket og de laget ost av melka. ... En binæring var å samle komagsenna. Den blev brukt til å ha i fottøyet. I 1920-åra kjøpte Oppdahl fra Nyborg komagsenna til militæret. Han betalte 160 kr for bunten.

Ellers var det vanlig å se ulv om kvelden og vi hørte ofte at den ulte.

Fortalt av Håkon Ellila. (Utdrag fra artikkel i Dædno/Teno/Tana. Lokalhistorisk skrift, 1979)

